

Чернігівська земля у польсько-руських відносинах XI-XIII ст.: шлюбні союзи

Польщі та Україні судилося бути сусідами. І сталося це не вчора і не позавчора, а майже тисячу років тому, коли з коліски слов'янства почали викристалізовуватись два етноси, що змогли утворити свої перші державні об'єднання.

Відносини з Польщею стали важливим напрямком міжнародної політики України-Русі. А досить суттєвим компонентом тогочасної міжнародної політики були династичні шлюби, яким і присвячується дана розвідка.

На початку зауважимо, що мета, яку переслідували при укладанні династичних шлюбів всі європейські володарі, була приблизно однакова – придбати союзників, убезпечити себе від агресії сусідів, контролювати певною мірою події, а також впливати на політику тієї, чи іншої держави. Адже з нареченими прибували, священники, радники, військові, слуги – досить великі групи людей, які ставали силою, що реально впливала на політику в державі. Загальний список династичних шлюбів князів Київської Русі з кінця X до початку XIV ст. трохи перевищує сто. Найбільше їх укладено саме з представниками польського королівського дому – понад 30. Цікаве зауваження стосовно цього робить відомий польський дослідник Стефан Кучинський: "...завдяки постійним шлюбним зв'язкам правлячих династій, в Польщі та на Русі при владі була буцімто одна княжа родина".¹

Деякі з цих династичних шлюбів припадають і на Чернігівський княжий дім. Перший такий шлюб був укладений між польським королем Болеславом Сміливим (1040-1081) та княжною Вишеславою (?- після 1088), дочкою чернігівського, а згодом київського князя Святослава Ярославича. В історіографії цей шлюб іноді ставиться під сумнів. Але сучасні польські та українські дослідники доводять, що польський король одружився з руською княжною. У своїх міркуваннях вони спираються не лише на документи тієї доби, але і на аналіз політики, яку проводив Болеслав Сміливий по відношенню до Святослава і навпаки.²

Нагадаємо, що чернігівський князь сів на київському престолі коли кияни 1073 р. удруге вигнали його брата Ізяслава. Коли це сталося вперше, в 1068 р., то повернутися на київський стіл Ізяславу допоміг Болеслав Сміливий, рідна тітка якого – Гертруда була дружиною Ізяслава. Тож не дивно, що і вдруге Ізяслав звернувся по допомогу до того ж таки Болеслава. Але цього разу польський король відмовляє законному київському володарю і не перешкоджає Святославу Чернігівському утвердитися на київському столі. Навіть більше – виганяє Ізяслава з Польщі, коли останній намагається сам, за гроші, найняти польських вояків для походу на Київ. Це можна пояснити і тим, що король стояв на порозі війни з Чехією. Але дослідники пояснюють дії Болеслава Сміливого ще і його родинними стосунками із Святославом Ярославичем. Наводять вони і дату укладання шлюбу між польським королем та княжною Вишеславою – 1068 р. – час перебування Болеслава з військом у Києві.³ Не змінив своєї позиції польський король навіть після листа Папи римського Григорія VII, який закликав його допомогти Ізяславу.

Тесть не залишився невдячним. І влітку 1075 р., і в лютому 1076 р., коли Болеслав Сміливий потребував військової допомоги у війні з чехами, Святослав посилає до Польщі велику дружину на чолі зі своїм старшим сином Олегом (Гореславичем)* та небожем Володимиром Мономахом.

Як бачимо, від цього шлюбу виграв як Болеслав, так і Святослав Ярославич. Чи виграла від цієї династичної комбінації сама княжна Вишеслава – наразі невідомо. Але на сторінках Хроніки про Польщу, Русь та їх сусідів XI-XIII ст., яка приділяла достатньо уваги особі

Болеслава Сміливого, вимальовується портрет людини, подружнє щастя з якою було навряд чи можливе. Польські дослідники роблять припущення, що княгиня Вишеслава померла після 1088 р. Тож їй, можливо, довелося пережити страшну трагедію – її єдиного сина Мешка та невістку Євдоксію було отруєно у 1089 р. за наказом чоловікового брата – Владислава-Германа під час боротьби за спадок Болеслава Сміливого.

Найбільш порідненою з династією Рюриковичів була родина польського князя Болеслава Кривоустого (1086-1138). Сам він першою дружиною мав Збиславу Святополківну, а шестеро з семи його дітей одружились першим або другим шлюбом з представниками правлячих кіл Київської Русі. Не минула така доля і другу доньку польського князя Юдиту (1111-?), яка у 1124 р. була видана заміж за Всеволода Давидовича (?- після 1124), князя муромського. І хоча Муромо-Рязанське князівство свого часу виділилося з Чернігівського і зажило своїм окремим історичним життям – все ж Всеволод належав до Чернігівського княжого дому, бо був сином Давида Святославича – князя чернігівського. На жаль, відомостей про нього дуже мало. Вчені вважають, що він пішов з життя невдовзі після одруження. Доля його дружини також мало вивчена і потребує додаткових досліджень.⁴

Під 1141 та 1142 роками Київський літопис згадує про одруження доньки колишнього чернігівського, а на той час вже київського князя Всеволода Ольговича – Звенислави (?-1163) та сина польського князя Владислава II – Болеслава Високого (1127-1201): “Привезена бисть дщи Всеволож в Ляхи”, “Того же лета отда Всеволож дчерь свою Звениславу в Ляхи за Болеслава”.⁵

Слід зауважити, що брати Владислава II, які були у відкритій конфронтації до нього, дізнались про матримоніальні переговори краківського князя і, зібравшись на з’їзд у Ленчиці в 1141 р., вирішили запропонувати свою трирічну сестру Агнешку у дружини сину “короля Русі”. Німецький хроніст Ортліб Цвіфальтенський прямо пише у своїй “Хроніці”, що брати Владислава II намагалися випередити старшого брата у встановленні стосунків з Руссю, але це їм не вдалося.⁶

Ми не ставимо за мету розкрити всі нюанси політичних взаємин київського та краківського володарів. Єдине, що хотілося б зауважити, що політика, яку проводили Владислав II та Всеволод Ольгович один щодо одного була незрадлива та взаємовигідна. Про це свідчить хроніка подій:

- 1138-1146 – князювання Владислава II у Кракові
- 1139-1146 – князювання Всеволода у Києві
- 1140 – участь польських феодалів у поході Всеволода Ольговича на Волинь
- 1141-1142 – шлюб Звенислави та Болеслава Високого
- 1141 – похід дружини князя Всеволода у Польщу на допомогу Владиславу II в його боротьбі проти молодших Болеславичів
- 1142 – участь польських загонів Владислава II в поході Всеволода на Волинь
- 1145 – похід руської дружини Всеволода на допомогу Владиславу II під час війни з братами.

Що стосується Болеслава Високого, то і він знайшов теплий прийом при дворі тестя. Неодноразово виконував його доручення, як дипломатичні, так і військові, маючи, мабуть, надію отримати допомогу в майбутній боротьбі за батьківський престол. Однак події середини 1146 р. перекреслили сподівання молодого польського князя. Внаслідок дій опозиції Владислав II опиняється у вигнанні у Німеччині, а Всеволод Ольгович нічим допомогти вже не міг, бо раптово пішов з життя. Це значно послабило позиції як Владислава II, так і Болеслава Високого. Владислав II не зміг відновити свою владу в Польщі і в історії залишився під іменем “Вигнанець”. Болеслав, не маючи підтримки, навіть не претендував на краківські володіння і залишався сілезьким князем. Він набагато пережив свою дружину Звениславу, від якої мав трьох дітей: Ярослава, Ольгу та Збиславу.

Син Всеволода – Святослав (майбутній князь київський), мабуть пам’ятаючи, наскільки

плідним був союз його батька та Владислава II, намагається відновити родинні стосунки з польськими володарями. Він домовляється про одруження свого сина Всеволода Чермного (?-1214/15) з дочкою великого польського князя Казимира Справедливого – Марією-Анастасією (1164-?).

У 1179 р. відбулося весілля. Життя з таким чоловіком як Всеволод Святославич навряд чи було спокійним і безтурботним. Недарма історики вважали Всеволода Чермного одним із найактивніших князів свого часу. Князь чернігівський, він тричі посідав київський престол, брав участь майже у всіх міжусобних війнах того часу на Русі. Ми не маємо відомостей, що Казимир допомагав зятю в його претензіях на київській стіл. Це може бути пояснене тим, що друга дружина Казимира Справедливого – Олена була рідною сестрою Рюрика з роду Мономаховичів, з якими Всеволод змагався за великокнязівський стіл, і могла нейтралізувати прагнення Всеволода до більш тісних контактів з краківським двором. Та й Казимир приділяє в основному увагу Галичу, де в цей час було зосереджено більше польських інтересів. У цьому шлюбі народилось дві доньки та син – Михайло Святий.

Молодший брат Марії-Анастасії – Конрад I Мазовецький (1187-1248) у 1207 р. також взяв собі дружину з чернігівського дому, а саме Агафію Святославну (?-1247) – онуку головного героя давньоруської поеми “Слово о полку Ігоревім”. Цей шлюб було укладено в той час, коли сини князя Ігоря Святославича – Володимир, Роман та Святослав вели запеклу боротьбу за панування в Галицькій землі – батьківщині своєї матері Єфросинії Ярославни, куди їх роком раніше запросило на князювання одне із угруповань галицьких бояр. В цій боротьбі успіх чи неуспіх значною мірою визначався втручанням зовнішніх сил, зокрема Польщі та Угорщини. Відчувши свою непопулярність серед населення Галичини і хисткість свого становища, Ігоревичі шукають союзників серед польських володарів. І, очевидно, вважали оформлення шлюбу великим для себе успіхом.

Можна гіпотетично припустити, що до укладання цього шлюбного союзу доклали руки родичі та покровителі Ігоревичів – князь Всеволод Чермний та його дружина Марія-Анастасія. Всеволод у 1206 р. вже вирішував проблеми своїх молодших родичів, коли нейтралізував Ярослава Всеволодовича (сина Всеволода Велике Гніздо), якого також запрошували до себе галичани на княжіння: “Іди геть з Переяславля до батька в Суздаль, а Галича не шукай, під мою братією, якщо не підеш добром, піду на тебе раттю”.⁷ Та залишалася інша загроза: при краківському дворі у рідних братів княгині Марії-Анастасії знайшла притулок княгиня Анна з малолітніми дітьми Данилом та Васильком Романовичами – законними спадкоємцями Галицької і Волинської земель. Князі Лешек Білий та Конрад I Мазовецький розуміли, які широкі перспективи відкривало їм протегування Романовичам, і тому обіцяли вдові князя Романа заступництво та допомогу. Це автоматично ставило обох малопольських князів у табір ворогів Ігоревичів. Чернігівці це добре розуміли і намагались забезпечити себе з боку Польщі. Можна припустити, що були використані родинні зв’язки княгині Марії-Анастасії і домовлено про шлюб Конрада та Агафії – союз, який повинен був зв’язати руки польським володарям у стосунках з чернігівськими князями. Так воно спочатку і було. І в 1207 і 1208 роках польські князі, хоч і не підтримували Володимира, Романа та Святослава, але утримувалися від активних дій. Однак, вже у 1209 р., коли Ігоревичі посварилися між собою, Конрад та Лешек вирушають вглиб руських територій, майже не зустрічаючи опору. Фатальним для чернігівських князів став 1211 р., коли вони були схоплені та страчені “помсти ради” галицькими боярами, – подія виняткова для Русі того часу. Ні хроніки, ні літописи Русі чи Польщі не фіксують, якихось дій з боку Конрада Мазовецького, які б можна було розцінити, як намагання врятувати свого тестя. Можливо тому, що політика краківського та мазовецького князів у Галицько-Волинській землі була настільки складною, що родинні обов’язки відійшли далеко на задній план.

З княжною Агафією Конрад прожив довге життя, мав у шлюбі чотирьох дітей – двох синів та двох доньок, можливо з поваги до дружини, доньки носили русинські імена – Людмила та Євдоксія.

Останній шлюб, який було укладено між представниками польської та чернігівської династій, припадає на 1265 р. У краківському палаці польський князь Болеслав Сором'язливий урочисто відсвяткував весілля свого сина – князя Лешека (1242-1288) з онукою чернігівського князя Михайла Святого – Грифіною Ростиславівною (?-1309).

Треба зауважити, що цей династичний союз з'єднував уже не інтереси Польщі і Русі, яка в цей час потерпала від татаро-монголів, а інтереси Польщі, Угорщини та Чехії. Річ у тому, що син Михайла Чернігівського – Ростислав у 1243 р. взяв за дружину дочку угорського короля Бели IV – Анну і отримав від тестя у володіння Мачву та Славонію. Подружжя мало шістьох дітей. Двоє синів успадкували батьківські володіння, а дочки, крім однієї, яка стала черницею, були видані заміж: одна (її ім'я невідоме) – за болгарського царя Асена Михайла; Кунігунда – за чеського короля Пшемисла IV Отокара; Грифіна ж стала дружиною краківського князя Лешека Чорного. Шлюб Грифіни тривав недовго і закінчився розлученням. У 1271 р. вона зробила заяву у присутності багатьох польських сановників і вельмож про свою неспроможність народити спадкоємця у зв'язку з безсиллям чоловіка. Мовчання Лешека було підтвердженням її слів. Польський хроніст Ян Длугош, описуючи ці події, додає, що Грифіна при цьому зняла жіночий головний убір та розпустила коси як незаміжня панна. Цей драматичний момент відтворив відомий польський художник Ян Матейко. Після розлучення, яке відбулося між 1271 і 1277 роками, княгиня залишилася у Польщі. Як і будь-який династичний зв'язок цей шлюб мав політичні наслідки. Після смерті Лешека Чорного у 1288 р. спалахнув конфлікт за володіння останнього. Відсутність прямого спадкоємця призвела до того, що більшість родичів князя могли претендувати на краківський престол. У цій складній для Польщі ситуації княгиня Грифіна віддає грамоти на володіння Сандомирськими та Краківськими землями чеському королю Вацлаву II, який доводився їй рідним племінником, чим ще більше ускладнила ситуацію. Доживала свого віку онука Михайла Святого при чеському дворі, де мала велику пошану та вплив. Пішла з життя між 1303 та 1309 роками і похована, як і її сестра Кунігунда, в монастирі св. Якова у Празі.

¹ Kuczynsh S. Studia z dziejow Europy Wschodniej X-XVIII w. -Warszawa, 1965.-С.16.

² Димник М. Чернігівська династія //Хроніка–2000.-1999.-№ 31-32.-С.75.

³ Мадейчик Э., Пясты и Рюриковичи – династично-поимённые связи до XIII века. Генеалогическая таблица № 1//<http://www.vgd.ru/Story/tabble01..htm>.

⁴ Зотов Р. О черниговских князьях по любецкому синодику и о черниговском княжестве в татарское время.-СПб., 1892. -С.261.

⁵ Полное собрание русских летописей.-СПб, 1908.-Т.2.-Стб.308-313.

⁶ Цит. за: Головки А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X - первой трети XIII вв. -К.,1988. -С.75.

⁷ Рыжов К. Все монархи мира: Всеволод Святославович Чермный //<http://www.hrono.ru/biograf/vsev/sv10.htm>.

*Відомий український історик І.Крип'якевич пише про сина Олега Святославича – Івана (?-1148), який начебто просватав свою дочку Марію за польського палатина Петра. Але, крім Крип'якевича, цей шлюб не згадує жоден з дослідників – ні українських, ні польських. (Крип'якевич І.П. Історія України.-Львів, 1990.-С.491)